

Els precedents de la recerca. Una visió des de l'Empordà

Per CARME OLIVERAS*

Fa cent anys que s'excava a Empúries. La celebració d'aquest centenari és un homenatge a les persones que van iniciar les excavacions sistemàtiques i que tant de coneixement han aportat a la història del nostre país. Certament, el seu mèrit és innegable, però cal reconèixer que, abans de la seva decisió i de les raons polítiques o científiques que els impulsaren a investigar aquest jaciment empordanès, la recerca sobre Empúries ja havia recorregut un llarg camí. Erudits, antiquaris, col·leccionistes i historiadors, persones que conegueren l'antiga ciutat directament i passejaren per les seves restes, deixaren un llegat imprescindible per descobrir Empúries.

LA CIUTAT SOTA LA SORRA

Diversos factors econòmics i polítics van propiciar la decadència d'*Emporiae* al segle III dC. Altres ciutats com *Barcino* i *Tarraco* van prendre el relleu com a ports importants en el comerç mediterrani i la ciutat empordanesa va ser abandonada. La seva població, molt reduïda, es va concentrar a l'antic nucli de la *Palaià Polis* (Sant Martí d'Empúries) que va ser seu episcopal fins al segle VIII i capital del comtat medieval d'Empúries fins al segle XI. Aleshores la casa comtal es va traslladar a Castelló d'Empúries abandonant definitivament l'antiga colònia grecoromana.

A partir d'aquest moment i durant tota l'època medieval, es va perdre el record de l'antiga esplendor de la ciutat d'*Emporiae*. No serà fins al segle XV quan el corrent renaixentista portarà els estudiosos a revisar les antigues fonts escrites (Titus Livi, Estrabó) i a descobrir el passat clàssic de les terres empordaneses. Però la majoria d'aquests autors confonien Empúries amb la ciutat medieval de Castelló o bé la situaven hipotèticament a diversos indrets de la costa com ara les illes Medes. Tan sols el cardenal Joan Margarit i Pau,

* Col·laboradora del Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries.

erudit nascut a Girona el 1421, va identificar les ruïnes emporitanes i les va visitar. Margarit era un home de gran cultura que havia conegut les ciutats de Roma i Nàpols. Va ser l'autor de l'obra *Paralipomenon Hispaniae* (1545) en la qual va procurar reconstruir la Història Antiga de la península a partir dels textos clàssics. Malauradament, la seva obra, publicada molt posteriorment a la seva mort succeïda el 1484, no tingué gaire ressò i la ubicació d'Empúries va continuar oblidada.

A principis del segle XVII, l'estudiós Jeroni Pujades (1568-1635), també va identificar i visitar les ruïnes d'Empúries. Aquest historiador, cronista i advocat era fill del figuerenc Miquel Pujades, que va ser síndic de la vila reial i doctor en lleis. Jeroni Pujades exercí durant molts anys la professió de professor a la Universitat de Barcelona, que compaginà amb una intensa dedicació al dret i a la política (fou membre del Consell de Cent barceloní). L'ampla consideració social de què arribà a gaudir durant aquells anys segurament fou el que motivà que, l'any 1604, Joana d'Aragó, duquessa de Cardona i comtessa d'Empúries, el nomenés assessor i comissari general del comtat d'Empúries. Així doncs, Pujades tornà a la terra dels seus avantpassats, i s'instal·là a Castelló d'Empúries. Amb la mort de la comtessa, però, espirà el càrrec d'assessor després d'haver-lo exercit durant tres anys i vuit mesos. Pocs dies després li fou ofert l'ofici d'advocat fiscal del comtat d'Empúries, càrrec que va mantenir poc temps. Instal·lat de nou a Barcelona va escriure *Crònica Universal del Principat de Cathalunya* (1609), una obra plena de notícies i reconstruccions històriques imaginatives, però on descriu i situa correctament les ruïnes de l'antiga *Emporiae* que Pujades va tenir ocasió de conèixer bé. L'any 1623 jurà el càrrec d'assessor de la Capitania General de la fortalesa de Roses i de tot el partit de l'Empordà, amb la qual cosa hagué de repartir el temps entre Castelló i Barcelona. Mentrestant, l'ambient de crisi general s'havia anat aguditzant els últims temps a Catalunya. Els enfrontaments entre França i Espanya acabaren en guerra oberta, i Catalunya es trobà a mercè dels interessos contraposats d'ambdós països. És en aquest context que Jeroni Pujades es relacionà amb el bisbe de Tolosa de Llenguadoc i de París, Peyre de Marca (1595-1662), que exercí el càrrec de visitador regi a Catalunya durant aquests anys tan agitats previs a la Guerra dels Segadors. Probablement Pujades, ja amb una salut molt feble, li va cedir els manuscrits de les seves obres i altres documents inèdits que actualment es conserven a la "Bibliothèque Nationale" de París. De Marca va aprofitar tota aquesta informació per escriure, anys més tard, l'obra *Marca Hispánica*, publicada el 1688, en la qual fa un estudi històric molt acurat sobre Empúries i l'Empordà. Jeroni Pujades morí el 7 de gener de 1635 i fou enterrat a Castelló d'Empúries.

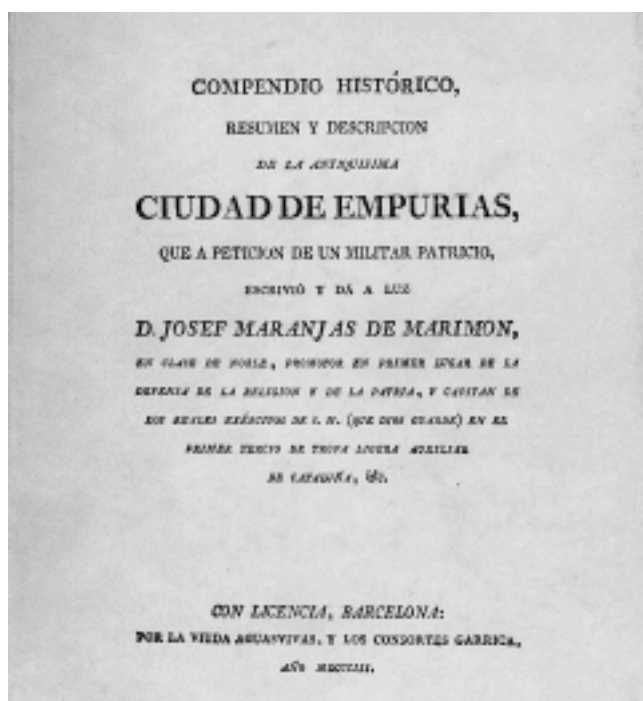
Durant el segle XVIII, diversos historiadors citaren l'antiga ciutat d'Empúries en els seus escrits basant-se en la *Crònica* de l'empordanès Pujades. Foren autors abocats a l'estudi estricte dels textos antics, i redactaren obres molt erudites però sense aportar cap novetat real sobre l'emplaçament ni la història de les ruïnes emporitanes. Entre aquests il·lustrats destaquen el pare Enrique Flórez (1702-1773) que en el tom XXVIII de l'obra *España Sagrada* inclogué un resum de la història d'Empúries molt acurat i el pare

Manuel Risco (1735-1801) que en el tom XLII de la mateixa magna obra descrigué l'indret emporità basant-se en els textos anteriors. També cal remarcar especialment l'obra de Josep de Vega i Sentmenat (1754-1831) *Disertación sobre las colonias de griegos en Cataluña*, un manuscrit inèdit que fou llegit l'any 1780 a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i que tracta, amb cert rigor científic, la fundació i l'evolució històrica d'Empúries.

Malgrat tota aquesta erudició transmesa durant gairebé quatre segles, Empúries continuava essent una gran desconeguda. La ciutat soterrada amagava encara les restes dels seus carrers i edificis, sovint desmuntats i reutilitzats pels empordanesos per a bastir altres construccions com ara la Ciutadella de Roses i el castell de Perpinyà al segle XVI o bona part de la vila de l'Escala, fundada al segle XVII. Únicament l'extrem nord de la ciutat grega estigué habitat, ja que l'any 1606 s'hi fundà un convent de monjos de l'ordre dels Servents de Maria que fou desamortitzat l'any 1835.

ELS PRIMERS EXCAVADORS

A principis del segle XIX va despuntar l'interès per la recuperació d'objectes antics a les ruïnes d'Empúries, ajustant-se inicialment a les accions d'uns pocs col·leccionistes particulars i antiquaris. Aquestes exploracions

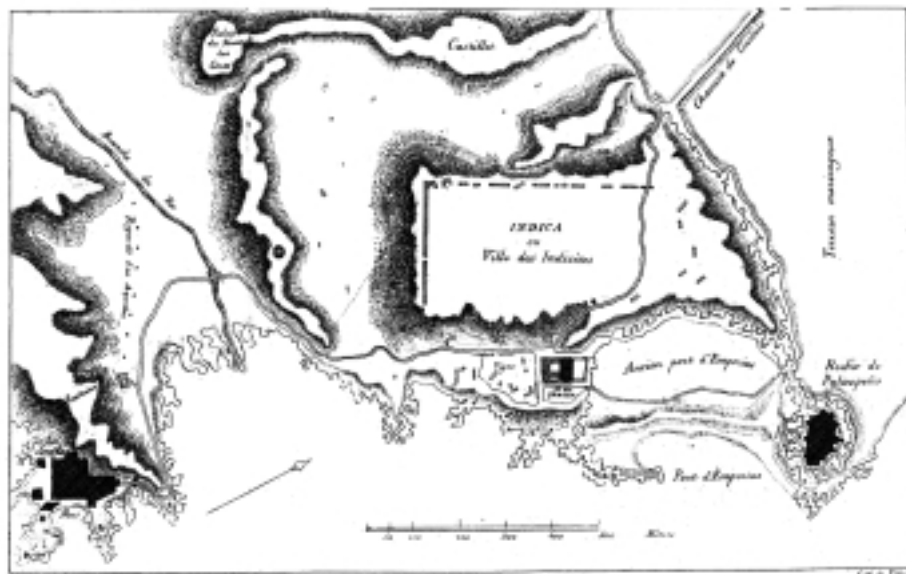
Portada del llibre publicat per Josep Maranges de Marimón.

estaven destinades únicament a l'obtenció de peces que es valoraven més com a curiositats que com a objectes arqueològics.

No és gens estrany que les primeres persones que es van interessar en excavar a Empúries fossin aquelles que ho tenien més a l'abast, com l'escalenc Josep de Maranges i de Marimón (1735-1808), militar, antic batlle de la vila i propietari d'un extens patrimoni a l'Empordà. Maranges va aplegar una eclèctica col·lecció de monedes, inscripcions i altres petits objectes emporitans que, sense cap mena d'estudi arqueològic, va publicar en forma de llistat a la seva obra *Compendio histórico, resumen y descripción de la antiquísima ciudad de Empurias* (1803). Aquesta col·lecció la va regalar, a través del comte de Floridablanca, al futur rei Ferran VII per tal d'aconseguir alguna prebenda particular.

El pare Manuel Romeu, frare del convent de servites situat dins les mateixes ruïnes, també va formar una col·lecció d'antiguitats emporitanes entre 1803 i 1805 amb les quals obsequiava els seus coneguts. Igualment va voler oferir al comte d'Empúries i duc de Medinaceli part d'aquesta col·lecció a canvi de la seva ajuda per poder-se exclaustrear, tot indicant-li les possibilitats que oferia Empúries si s'excavava sistemàticament.

Per últim, l'any 1823, el viatger i erudit rossellonès Jaume Jaubert de Paçà va publicar *Notice Historique sur la ville et le comté d'Empurias en Catalogne*, amb el gravat d'un plànol i els dibuixos d'algunes peces de procedència emporitana, probablement excavades per ell mateix, ja que visqué un temps en el convent servita d'Empúries l'any 1818.

Plànol d'Empúries publicat l'any 1823 per Jaubert de Paçà.

LES PRIMERES EXCAVACIONS

L'any 1841 va tenir lloc el primer intent d'organitzar unes excavacions a Empúries finançades amb diner públic. A instàncies del "Jefe Político" de Girona, es demanà llicència i recursos al "Ministerio de la Gobernación de la Península" per iniciar els treballs. Amb aquestes excavacions es procuraria trobar objectes "*útiles a las artes y además dar de comer a los infelices que tanto han padecido en la cruel guerra que ha assolado aquella provincia*", ja que la primera carlinada havia sigut molt dura a les comarques gironines. La petició també mencionava l'existència d'una memòria redactada l'any 1834 per Mn. Josep Casas, rector i president de la "Junta de Antigüedades" de l'Escala, on es descrivia l'estat de les ruïnes i alguns dels objectes descoberts. El Ministeri va remetre la instància gironina a la "Real Academia de la Historia" demanant que aquesta fes un informe i avalués les possibilitats de l'empresa.

D'aquesta manera, el mes de març de 1941, el censor de la "Real Academia" va decidir que, abans d'emprendre unes excavacions a Empúries, calia llegir la memòria escrita per la "Junta de Antigüedades" de l'Escala.

Aquesta memòria manuscrita és un document molt curiós que, basant-se encara en l'antiga *Crónica* de Jeroni Pujades i també en el *Compendio Histórico* de Josep Maranges, inclou moltes novetats quant a la descripció de les finques d'Empúries i les troballes que hi feren els seus propietaris. Pel que fa al motiu de la seva redacció, per ordre del governador civil de Girona l'onze d'abril de 1834, només podem suposar que ja hi havia hagut altres sol·licituds locals de recursos a les institucions públiques per tal d'excavar a Empúries, de les quals no tenim cap notícia. L'existència d'una "Junta de Antigüedades" a l'Escala, potser depenent d'una "Sociedad Económica de Amigos del País", així ho sembla indicar.

El document és interessant també per la visió planera i força objectiva que l'autor té de les ruïnes emporitanes, malgrat que reculli encara les històries populars. La transcripció és la següent:

"Copia de la memoria descriptiva y circunstancias del hallazgo de los monumentos y antigüedades que se hallan en Ampurias.

Memoria descriptiva y circunstancia de los monumentos que de la antigua ciudad de Ampurias existen en el término de la Escala, de los que se han descubierto en épocas señaladas é indicios que se tienen de poderse hacer nuevas adquisiciones, que dá la junta de antigüedades de la misma villa y mandada instalar por S. S. el M. I. S. Gobernador Civil de la provincia de Gerona por oficio de 11 de abril de 1834.

Monumentos existentes.

1º Al norte de dicha villa, y a un tercio de legua de ella, se halla en la misma villa del mar construida una pequeña población, casi circuida de una muy antigua muralla, que llaman pueblo de Empurias edificado sobre la peña y ruinas de la antigüedad. Comúnmente se cree que en aquellos siglos era la torre o fuerte en dónde estaba colocado el farol para facilitar la entrada y

salida del puerto a las embarcaciones, en este lugar o fuerte, que entonces era mucho más grande, según lo indican las ruinas, había un barrio a manera de clausura, que si no era enteramente circuido por el mar, ó aislado, poco le faltaba, en donde los Empuritanos, al salir a hacer largas jornadas, encerraban sus mujeres i familias, dejándolas allá custodiadas durante su viaje llamando a aquella clausura “Gordell”.

2º Al medio día del dicho fuerte o clausura se halla un pedazo de muralla de cal y canto con extraordinarias piezas sobre una cordillera de rocas azotadas continuamente por el mar la que permanece en pie a pesar de los fuertes sacudimientos de la marea. Tiene la longitud esta muralla unas cien varas, unas cinco de espesor, y unas seis de alto. Esta muralla al parecer estaba prolongada hasta la peña, sobre la cual estaba construido el fuerte del farol referido; y así es, que la que permanece no es más que una sexta parte de la que cerraba aquel grande puerto; y no queda duda que fuese parte del puerto, pues que pocos años hacen se conservaban robustas argollas de hierro clavadas en la muralla espresada, cuyo objeto no podia ser otro que atar barcos.

3º A unas doscientas varas de distancia en linea perpendicular de dicha muralla está edificado el convento de P.P. Servitas de Gracia, antes la hermita de S. Salvador. Entre la referida muralla y dicho convento se descubren entre arena los restos de un grande edificio, y en su contorno muchas ruinas de otros edificios también entre arena.

4º Dicho convento esta situado sobre una pequeña cuesta, ramal de un monte elevado sobre el nivel del mar unas treinta y seis varas. En lo mas elevado de este monte que forma una hermosa llanura, es el sitio mas principal de la antigua Emporio, como manifiestamente se descubre por los restos de los robustos muros y multitud de edificios enterrados. Esta parte principal de aquella famosa ciudad estaba separada por lo restante de ella por una gran muralla de piedra y cal, cubierta de fortisima argamasa compuesta de picadillo a modo de betún. Parte dicha muralla, hoy día existente, es la cara de muralla que cerraba lo principal de la ciudad por el lado de mediodía, y tiene de longitud unas trescientas varas. Por la parte de poniente se hallan trozos de otro muro demolido de la misma especie, lo que manifiesta bien, que estaba dicha ciudad, cerrada por aquella parte de igual muralla que por la parte de mediodía. La cara de poniente tiene de longitud como unas quinientas varas. Por los antiguos restos que se han hallado en varios puntos de aquella alta llanura, de muralla muy parecida a la que actualmente permanece no deja duda que aquella parte principal de la ciudad estaba circuida toda de un muro como el dicho de mediodía. Este muro tiene de alto mas de cinco varas, y casi cuatro de grueso, con la rara particularidad, que tiene interiormente y a lo largo un pasadizo que pueden comodamente pasar dos personas de frente. Esta parte principal circuida de tan rara muralla forma un cuadrilongo regular de ciento cincuenta mil varas cuadradas.

5º El referido cuadrilongo se dice ser lo mas principal de aquella gran ciudad, porque se cree, y lo manifiestan las ruinas, que tanto por la parte de

Oriente, como por la parte de poniente, habia extraordinarios arrabales exteriores a dichas murallas, que formaban otras dos grandes poblaciones circuidas de otras distintas murallas, cuyas tres poblaciones juntas formaban un vecindario de 35.000 familias, todas catalanas, Griegas, Phocenses originarias de la Jonia y Romanas, pero ninguno de estos arrabales o barrios ha suministrado tantas preciosidades, ni manifiesta tantos restos de suntuosos edificios como aquella parte central y regular superficie.

6º Entre sud y oeste de dicha ciudad y á cosa de medio cuarto de legua de ella hay un vecindario de cuatro casas de campo que llamamos las Cors, y en dos de dichas casas dos fuertes y altos torreones, que manifiestan ser muy antiguos; se dice y cree ser en este sitio y lugar en donde los magnates y ancianos del pueblo Emporitano se juntaban en Cortes para tratar de los negocios arduos de justicia, y se promulgaban las sentencias de muerte a los reos y delincuentes merecedores del último suplicio; lo que lo confirma es el monumento siguiente.

7º Al norte de dichas Cors y á unos 700 pasos de distancia, al extremo y encima de un montecillo, en medio de un circo de pared de piedra y cal, que forma una plaza cuadrada de superficie 670 varas cuadradas, se halla fabricado lo que llaman Castallet, ó Forcas, y consiste en una torre maciza cuadrada, construida de grandes piezas de argamasa muy dura formando un cubo de 4.800 pies cúbicos. Sobre este cubo se elevaba una columna de marmol fino, de la que colgaba la cuchilla del rigor, en señal de la dureza del castigo y la rectitud de la justicia.

Monumentos descubiertos en épocas señaladas.

Seguramente nadie habrá hecho unos descubrimientos (a lo menos que se sepa) sobre la consabida ciudad de Empurias, ni ha reunido mas preciosidades que el aficionado D. José Maranges y de Marimón, antes vecino de esta villa de la Escala, pues que consta que en año 1789 habia ya reunido mas de 550 monedas de plata y cobre de varios Emperadores y principalmente de Scipion, Catón, Mario, Agrippa y Julio César, un idolo de cobre, una culebra de plata con dos cabezas, ágatas y cornalinas con varias figuras, un riquísimo camafeo, muchas piedrecitas finisimas, un busto de Tiberio César, una diosa Venus de cobre, dorada y vestida a la romana y un topacio oriental finisimo y guarnecido en una sortija de oro, una cornelina muy rica con dos bustos, grabados en fondo, de Otón y Silvio: vasos de vidrio y barro de raro modelo y extrañas figuras: un pórfido manifestando haber sido pedestal de una columna con la siguiente inscripción

Septimia=C.L.Secunda=VS y HMHM (?)S

Es de presumir que dicho aficionado haria tales y tan preciosos descubrimientos al mismo tiempo de arrancarse por primera vez aquel lugar de ruinas, pues ahora no se descubren varios de los monumentos de que dicho señor hace mención. No se ven las cisternas, grutas, sepulcros y concavidades que él con velas encendidas y con grande afán recorría y escudriñaba; siendo seguramente la causa lo estar todo aquel territorio dividido en varias piezas, unas viñas y otras campos, casi todas circuidas de

paredes hechas de los restos y ruinas de aquellos antiguos monumentos y labradas ya muchas veces.

Sin embargo de la tan singular variación de aquel terreno, como no se sabe que haya habido quien haya hecho mas que superficiales excavaciones siendo las más profundas para plantar viñas, que no pasa de cinco cuartas de profundidad, se cree que con trabajo, profundizando bien las excavaciones, se hallarian monumentos en abundancia, no descubiertos desde la ruina de aquella populosa ciudad. Comprueba esta fundada creencia las declaraciones dadas por los tenedores y labradores de las referidas piezas de tierra pues de ellas resulta:

1º En la pieza de D. José Barraquer, reducida de pan llevar a viña e inmediata a la muralla existente de la ciudad y por la parte interior de ella, al reducirla a viña dos años hace, bajo la inmediata dirección del Sr. D. Rafael Feliu, encargado por su principal, se encontró a una vara de profundidad una muy larga pared de unos dos pies o más de espesor y muy dura, de piedra y cal paralela a dicha muralla y distante de ella unas diez varas, y otras muchas de poca longitud perpendiculares y unidas a la primera, todo lo que por declaración del indicado Feliu indica ser un grande edificio de Hospital, Cuartel u otra cosa semejante, y que a pesar de incomodar mucho a sus trabajadores para hacer el indicado plantio de viña las dejaron intactas, á causa de haber sido muy costoso el demolerlas por su rara dureza. Dicho encargado manifestó también, que al labrar el centro de dicha pieza, movido de curiosidad, hallando tantos obstáculos para el trabajo, hizo profundizar algo más la excavación y se halló con una cisterna al parecer, que por su mucha profundidad, no acabó de escudriñar, y por lo tanto la volvió a llenar de tierra. Mas dijo que en las varias veces que ha hecho trabajar esta pieza han hallado los trabajadores varias monedas de plata y cobre con otras muchas frioleras de barro que por su poco aprecio las inutilizaban o dejaban enterradas, sin hacer atención al punto o puesto en donde los hallaban. Y por último: que un poco más a poniente del centro de la pieza se hallaron sueltas dos piezas de mármol, al parecer, bases agujereadas de columna, la una muy bien trabajada que regaló a su principal Don José Barraquer, añadiendo que todo lo demás lo ha ido distribuyendo por haber de ello hecho poco aprecio.

2º En pieza de Catalina Bañas, confrontante con la anterior por parte de oriente reducida a pan llevar, según afirma su dueña, se han descubierto muchas paredes que no han escudriñado por haber siempre labrado muy superficialmente aquel terreno, pero que a pesar de esto han hallado subterráneos aposentos que arrasaron, piedras grandes labradas, varias monedas de plata y cobre, varios vasos de barro, piedrecitas ricas y preciosas y añade todo eso que el referido D. José Maranges y de Marimón les hacia intercambio de dicha pieza con otras de mucha más estima confiando hacer en dicha pieza preciosos descubrimientos, lo que habia oido decir varias veces a sus progenitores.

3º En otra pieza de tierra de don José Piferrer confrontante con la antedicha de Barraquer por parte de mediodía, encargada al labrador

D. Silvestre Says de Empurias, según su declaración, se hallan en el centro de dicha pieza muchas paredes, que labrando incomodan bastante, pero a pesar de todo lo incómodo nunca se han detenido ni hecho atención en buscar cosa alguna perteneciente a la antigüedad, causa por la que no ha descubierto objeto alguno que merezca la atención.

4º En otra pieza de Narciso Ramis confrontante con la anterior por parte de Oriente, dice su dueño haber hallado muchas paredes, ladrillos pintados muy grandes, sepulturas y restos de personas de extraordinaria estatura, pero que no se sabe el punto fijo de la pieza en donde se hallaron por haber recibido esta noticia de sus mayores.

5º En otra de Juan Poch, parte de ella viña, confrontante con las referidas de Barraquer y Bañas, en la que según su dueño se han hallado muy duras paredes, algunas monedas y vasos de barro con huesecitos.

6º En otra de Cristobal Sureda confrontante con la anterior, según declaración del mismo, se hallaron trabajando muchas paredes, un subterráneo entre las mismas que ya está cubierto, se han hallado monedas vasos de barro, y otras varias cosas que ha vendido a unos y a otros, sin poder ahora asegurarse en que parte de aquella pieza se hallaron dichos objetos.

7º En otra de Geronimo Mas, confrontante por parte de mediodía con la de número cuatro, declara su dueño haber en ella hallado, en el centro de dicha pieza y el camino con quien confronta por parte del Norte, un empedrado de peldaños de mármol cuadrados blancos y negros, colocados con mucha simetría y orden y nada mas que mereciese su atención.

8º En otra pieza de bastante extensión parte campo de labranza y parte viña de Esteban Oliveras, según este dijo: que por la parte de poniente de dicha pieza había hallado varios puestos o sitios enterrados, contruidos de una especie de betún muy sólido al parecer dispuestos para la conservación de líquidos, de los que existen aun a flor de tierra, varias monedas de distinto metal en distintos puntos de la pieza, varios vasos de barro, piedrecitas transparentes con figuras gravadas muy ricamente, de todo lo que solamente conserva las cinco monedas que presenta.

9º En otra pieza de Martín Sureda, confrontante con la del nº 6 dice su dueño haber hallado en el centro de la pieza una cisterna con sus conductos de plomo hechos de argamasa muy dura, añadiendo que en tiempo de lluvias se descubrieron otras seis o siete en varios puntos de la misma pieza, monedas, piedrecitas ricas y muy bien trabajadas, clavos de cobre, mangos o puños de cuerno de ciervo y otras muchas cosas raras, de las que ya no se sabe su paradero por haberse con el tiempo extraviado. Y por último que se acuerda haber tenido en sus manos un cráneo de persona humana, dentro del cual entraba anchurosamente su cabeza hasta las orejas, cuyo cráneo había hallado en pieza de tierra de su hermano, confrontante con la muralla de la referida ciudad de Empurias por la parte exterior de la misma, y del lado de poniente, y dicho cráneo se halló casi debajo de las ruinas de dicha muralla en aquella parte, creyendo que ya no existe allá aquel monstruoso resto de la humanidad, pero cree que sí en el mismo punto, del cual no se acuerda de fijo,

se hiciera una profunda excavación, se hallaría lo restante de aquel agigantado esqueleto.

10º En otra pieza de Pedro Busquets situada en la parte exterior de la referida ciudad y por la parte de oriente de la misma, según declaración del mismo dueño, se habían hallado al plantarla de viña varios restos de la humanidad, entre estos huesos tan extraordinarios, que calculaba dicho Busquets ser de personas cuya talla no bajaría de 12 pies, como también unos vasos de barro con varias figuras pintadas y amoldadas sobre los mismos.

11º En otra de Francisco Sureda exterior á las murallas y confrontándose con ellas por la parte de poniente dice el mismo que 18 o 20 años hace trabajando en aquella pieza entre una pequeña eminencia (tal vez el punto más alto de toda aquella cuesta) y la muralla derruida de parte de Poniente, halló el cráneo de que se hace mención en el nº 9, pero no se acuerda se volviese a enterrar, y así no puede asegurar que halle dicho cráneo ni los restos de aquel extraordinario cuerpo, pues a pesar que se acuerda que muchos de aquellos monstruosos huesos se volvieron a enterrar no puede asegurar el punto fijo, y así es de aparecer que á no ser por casualidad, costaría mucho trabajo para dar con ellos; a mas que habiendo pasado tanto tiempo después de removidos, podrían tal vez haberse consumido o extraviado por las lluvias y temporales.

De las indagaciones tomadas a la multitud de tenedores de piezas y trabajadores de aquellas tierras de ruinas, solo las presentes merecen alguna atención, por alguna variedad entre ellas, y así es que se omiten las otras varias porque no son más que meras repeticiones de las antes puestas, y por no abultar inutilmente esta memoria, y cansar sin provecho la atención de V. I. pues que por las citadas, y concordancia de todos los declarantes pueden deducirse las esperanzas de nuevas adquisiciones siguientes:

Esperanzas de nuevas adquisiciones

Es de parecer esta Junta que en virtud y fuerza de lo que queda expuesto, pocos objetos de aprecio pueden presentar la casualidad pues que habiendo tanto tiempo que se trabajan aquellas tierras de ruinas, si alguna cosa podía hallarse en la superficie tantas veces trabajada, ya había desaparecido entre las manos de los trabajadores como aparece en las declaraciones dadas.

No sería lo mismo según el parecer de dicha Junta y de los prácticos de terreno, si se hicieran profundas excavaciones principalmente en lo interior y principal de aquella destruida y en tiempos opulenta ciudad, como lo manifiestan los restos de tantos edificios y tanta variedad de objetos hallados en dicho sitio, y solo en la superficie.

Es de notar el descubrimiento de la larga pared de Oriente a poniente, hecho por Rafael Feliu del número 1º pues por la dicha dirección de Oriente a Poniente es bien de presumir que aquella sería la dirección de las principales calles de aquella principal parte de la ciudad.

A pesar de lo dicho sería muy costoso hacer dichas excavaciones, para hacerlas con la profundidad que exige el descubrimiento de tales restos de la antigüedad; necesarias por consiguiente cuantiosas sumas, no tanto por

indemnizar a los dueños de aquellas tierras, como por la multitud de trabajadores, seria necesario emplear para dicho trabajo.

Esto es en resumen lo que ha parecido á esta Junta poner en conocimiento de S. I. el M. I. S. Gobernador civil de esta provincia de Gerona, en cumplimiento de las ordenes emanadas de dicho M. I. S. hasta la presente fecha. La Escala 27 de Octubre de 1834=El Cura párroco José Casas presidente = Esta es la copia de la original memoria que en la anterior fecha remitió esta Junta al M. I. S. Gefe superior politico de esta provincia = La Escala 22 de Julio de 1841 = El Cura párroco presidente = Tomás Bruguera”.

Aquesta memòria va ser tramesa a Madrid on el censor de la “Real Academia de la Historia”, José de la Canal, la valorà i aconsellà al Ministeri de Governació no portar a terme el projecte d’excavació proposat des de Girona. Considerava que les troballes descrites no tenien gaire entitat i no corresponien ni a les esperances ni a les despeses que exigia una empresa tan costosa. Tota la documentació que va generar aquesta petició va ser arxivada a la “Real Academia” sota el títol erroni de “Excavaciones en Castellón de Ampurias” [CAIGE/9/3930/2(1)] i aquesta institució mai en va fer esment en les escasses connexions que va tenir posteriorment amb el jaciment emporità, a través de la Comissió Provincial de Monuments. Actualment, el “Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia” ha publicat els seus fons

La zona de la basílica paleocristiana de la Neàpolis fou l'objectiu de les excavacions realitzades per la Comissió de Monuments de Girona i finançada per la Diputació gironina. Imatge de l'any 1908 (AME-Esquirol).

documentals, el que ha permès conèixer aquesta visió empordanesa de les ruïnes d'Empúries durant el primer terç del segle XIX.

La negativa inicial no va fer desistir les institucions gironines d'excavar a Empúries. Pocs anys més tard, l'hivern de 1846-47, la Diputació de Girona va finançar unes excavacions dirigides per la Comissió Provincial de Monuments de Girona, entitat que s'havia creat per Reial Ordre l'any 1844 per tal d'intentar protegir el patrimoni artístic que estava en perill de desaparèixer a causa de les lleis de desamortització de 1835. Les excavacions que va efectuar a Empúries aquesta Comissió van centrar-se sobretot en una petita àrea de la Neàpolis, concretament en un antic edifici termal que posteriorment s'havia reutilitzat com a *cella memoriae* o capella funerària tardoantiga. Les va portar a terme, primerament, el pedagog Julián González de Soto, fundador de l'Institut de Batxillerat de Figueres i de Girona i vocal de la Comissió i, mes tard, l'administrador de la Duana de l'Escala, Gabriel de Molina, antiquari i posseïdor d'una col·lecció d'objectes emporitans.

Malauradament, els resultats d'aquesta excavació van decebre. Les troballes que sortiren a la llum, malgrat que avui en dia ens semblen prou valuoses, no varen estar a l'alçada de les expectatives i la Diputació de Girona va retirar el finançament.

COL·LECCIONS I COL·LECCIONISTES

La segona meitat del segle XIX va ser una època difícil per al jaciment d'Empúries. L'interès nul de les institucions per la recerca i el mal moment econòmic que patia la comarca empordanesa va comportar que les cerques incontrolades entre les pedres de l'antiga ciutat s'intensifiquessin. Nombroses persones, sobretot procedents de l'Escala i dels pobles veïns, excavaven entre les ruïnes per tal de trobar bonics objectes fàcils de vendre en el naixent mercat d'antiguitats. El propietaris dels camps emporitans llogaven les terres a aquests cercadors de tresors que, malgrat actuar des de la legalitat ja que aleshores el patrimoni no estava protegit, van espoliar el jaciment.

D'aquesta manera es van formar nombroses col·leccions privades, entre les que destaquen la del figuerenc Romuald Alfaràs, estudiós de la prehistòria empordanesa i dels seus monuments megalítics, que va reunir un gran conjunt de monedes emporitanes, i la del pedagog Esteve Trayter, igualment de Figueres, que a banda de recollir material arqueològic emporità, fou també autor d'uns interessants dibuixos de les ruïnes. És molt representativa la col·lecció del pintor Josep Berga d'Olot, que aplegà un gran nombre d'ungüentaris procedents d'enterraments de les necròpolis emporitanes, molt similar a la del vicari de la Diòcesi de Girona, mossèn Ramon Font o a la de Celestí Pujol, advocat gironí i historiador que fou membre de la "Real Academia de la Historia". L'escriptora escalenca Caterina Albert (*Víctor Català*) també va reunir un bell conjunt de peces emporitanes, algunes obtingudes per compra i altres excavant terrenys de la seva propietat. Aquestes col·leccions, moltes de les quals han sigut cedides a diferents museus, entre ells

Làpida de marbre blanc procedent d'Empúries, que fou ingressada al Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, abans de les excavacions oficials.

el d'Empúries, constitueixen un exemple de l'interès que despertava entre la gent culta el jaciment empordanès. Per desgràcia, no tots els objectes extrets van anar a parar a col·leccions locals com les esmentades. Moltes peces varen ser venudes a antiquaris estrangers i se'n va perdre el rastre.

A banda d'aquestes col·leccions privades, diversos museus també compraven peces arqueològiques als excavadors emporitans. El Museu Arqueològic de Girona conserva un dels millors conjunts d'aquesta mena que va adquirir, peça a peça, a les persones que es dedicaven a aquest comerç, tal com es demostra en el seu llibre de registre d'entrades on, juntament amb el preu que se'n pagà, a vegades es consignava el nom del venedor, generalment veí de l'Escala. El Museu de Vic i el de Barcelona exhibeixen col·leccions similars.

Per últim, és de destacar la col·lecció que van formar els enginyers del Servei Hidrològic i Forestal de l'Estat mentre treballaven en la consolidació de les dunes litorals. En el transcurs de la seva feina, els enginyers van reunir una magnífica col·lecció que va estar exposada a la casa que tenien a Sant Martí d'Empúries fins que l'any 1933 va ser cedida i traslladada al Museu Arqueològic de Barcelona. Per desgràcia, les seves excavacions van afectar i malmenar el límit oriental de la Neàpolis i algunes necròpolis arcaiques com la del Portitxol.

Les excavacions incontrolades a Empúries van arribar al seu punt culminant a finals del segle XIX quan veritables colles organitzades iniciaren

*Exposició d'objectes emporitans
comprats als comerciants d'antiguitats
pel Museu Arqueològic de Girona
(AME-Esquirol).*

*Vitrina que exhibia els
objectes trobats en els
treballs de consolidació i
fixació de les dunes per
part dels enginyers del
Servei Hidrològic i
Forestal de l'Estat, a la
casa que es va construir
a Sant Martí d'Empúries
(AME-Esquirol).*

*Fotografia de diverses
estructures de la ciutat
romana que eren
visibles a finals del
segle XIX, que foren
dibuixades pel
figuerenc Esteve
Trayter (Botet y Sisó
1911).*

exploracions sistemàtiques que arrasaren grans extensions de terreny, entre elles el fòrum de la ciutat romana. L'historiador gironí Joaquim Botet i Sisó, membre de la Comissió Provincial de Monuments i corresponent de la "Real Academia de la Historia", va denunciar aquests greus esdeveniments però poca cosa pogué fer. Tot el terreny espoliat havia sigut terraplenat de nou, amagant les estructures trobades. Els objectes arqueològics, primordialment làpides amb inscripcions, basaments d'estàtues i capitells de columnes, entraren en el comerç d'antiguitats i molts d'ells van anar a parar a l'estranger.

1908

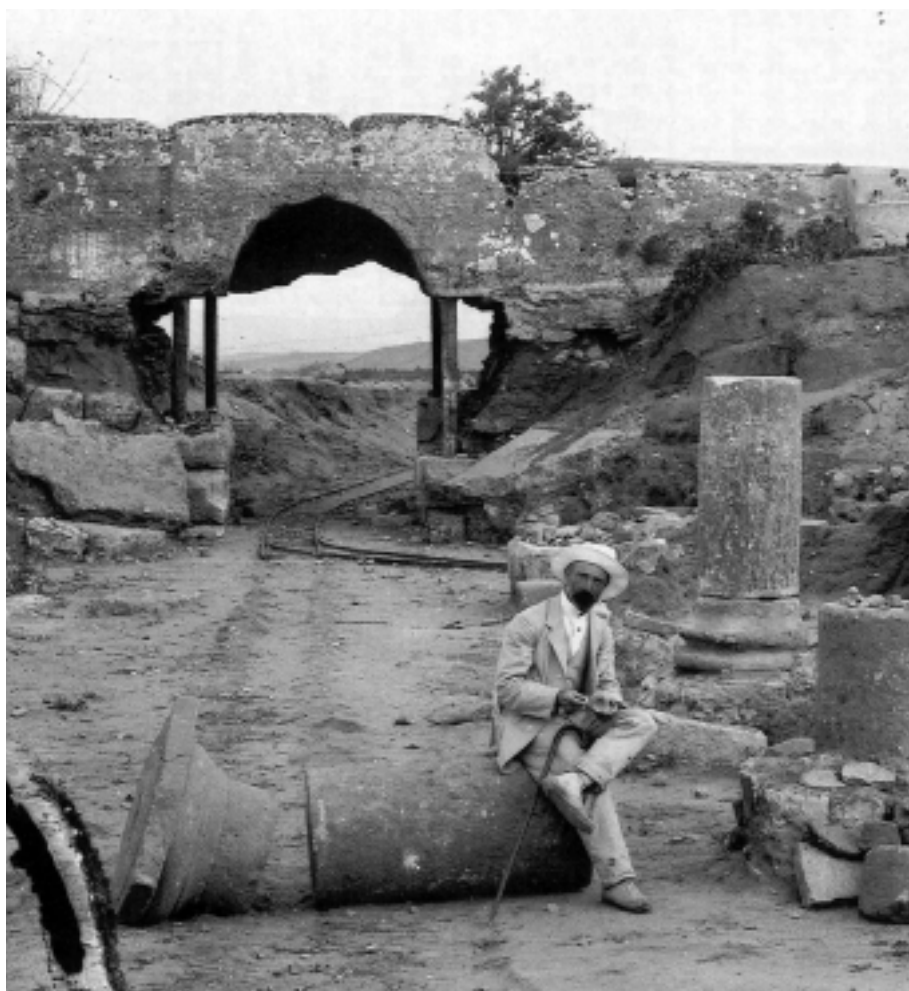
Aquest trist panorama d'espoli i degradació del jaciment d'Empúries va fer un gir a principis del segle XX. Des de feia uns anys, historiadors com el ja citat Joaquim Botet i Sisó i l'empordanès Josep Pella i Forgas contribuïren amb les seves publicacions a difondre una visió més científica d'Empúries, que proclamava la necessitat d'una excavació feta amb un criteri arqueològic modern que salvaguardés el jaciment. Fins aquest moment totes les excavacions emporitanes havien tingut sempre una finalitat purament col·leccionista, sense cap objectiu d'estudi arqueològic que relacionés les

Aspecte imponent de la muralla sud de la Neàpolis tot just acabada de destapar (AME-Esquirol).

troballes amb el seu context. Aleshores, dos propietaris de terrenys a Empúries, el doctor Rossend Pi, metge de l'Escala, i Pere Villanueva, un escalenc benestant, amb més bona intenció que mètode, van iniciar unes excavacions extensives que van posar a la vista antigues estructures, mosaics i murs. Paral·lelament, el professor Manuel Cazorro, catedràtic d'Història Natural a l'Institut de Batxillerat de Girona, una persona molt més preparada científicament, va portar a terme algunes excavacions, sobretot a les necròpolis emporitanes i les va documentar amb dibuixos i croquis.

En aquest punt d'inflexió, la Junta de Museus de Barcelona, amb el suport de la Diputació provincial, va prendre la decisió de comprar uns terrenys a Empúries i excavar-los directament. Per tirar endavant aquest

Emili Gandia, encarregat de les excavacions entre 1908 i 1936, assegut sobre una columna caiguda, darrere de la porta d'entrada a la ciutat romana (AME-Esquirol).

projecte, les institucions barcelonines no van dubtar en deixar-se assessorar per les persones que en aquell moment tenien més coneixement de les finques emporitanes i del seu valor arqueològic. Així fou que van proposar a Rossend Pi i a Pere Villanueva formar part com a membres d'una Junta Delegada a l'Escala amb la missió de contactar amb els propietaris de terrenys dins les ruïnes i gestionar la seva compra. De la mateixa manera, des de la Junta de Museus van oferir a Manuel Cazorro el càrrec d'inspector dels treballs arqueològics. Amb l'adquisició de les dues primeres finques, tot va estar a punt i el 23 de març de 1908 Empúries va començar a descobrir-se.

BIBLIOGRAFIA

AAVV, "Arrels de la Catalunya Mil·lenària. Cinquanta anys del Museu Arqueològic de Barcelona (1935) i setanta-cinc de les excavacions d'Empúries (1908)", *Nadala de la Fundació Jaume I XVIII*, Barcelona, 1984.

AAVV, *Josep Puig i Cadafalch, Empúries i l'Escala*, Catàleg de l'exposició, MAC-Empúries i Ajuntament de l'Escala, Girona, 2001.

AAVV, 1908-2008. *100 anys d'excavacions arqueològiques a Empúries*, Catàleg de l'exposició, MAC-Empúries i Ajuntament de l'Escala, Girona, 2008.

ALMAGRO, M., *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, Monografías Ampuritanas I, Barcelona, 1951.

ALMAGRO, M., MAIER, J. (Ed.), *250 años de Arqueología y Patrimonio. Real Academia de la Historia. Gabinete de Antigüedades*, Madrid, 2003.

AQUILUÉ, J., MAR, R., NOLLA, J.M., RUIZ DE ARBULO, J., SANMARTÍ, E., *El Fòrum romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica*, Monografies Emporitanes VI, Barcelona, 1984.

AQUILUÉ, X. (Dir.), *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Monografies Emporitanes 9, Girona, 1999.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J., *Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Empúries*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Tarragona, 1999.

AQUILUÉ, X., "2008, any de la commemoració del Centenari de la recuperació d'Empúries", *Revista de Girona* 244, Girona, 2007, 76-80.

AQUILUÉ, X., "Empúries, cent anys de la recuperació institucional", *L'Avenç* 333, Barcelona, 2008, 58-62.

BUSCATÓ, LL. PONS, LL., "L'actuació arqueològica de la Comissió de Monuments de Girona al segle XIX: Emporion i Rhode". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XLII, Girona, 2001, 483-491.

BUSCATÓ, LL. PONS, LL., "La Real academia de la Historia y los Yacimientos de Rhode y Emporion en el s. XIX", *Boletín de la Real Academia de la Historia* CXCVIII, Madrid, 2001, 155-174.

CEBRIÁN, R., *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Antigüedades e Inscripciones 1748-1845. Catálogo e índices*, Madrid, 2002.

CORTADELLA, J., "Història de l'Arqueologia a Catalunya, avui", *L'Arqueologia a Catalunya durant la República i el Franquisme (1931-1975). Actes*

de les jornades d'Historiografia celebrades a Mataró els dies 24 i 25 d'octubre de 2002, Mataró, 2003, 17-29.

GIFRE, P. (Coord.), *Història de l'Alt Empordà*, Història de les Comarques Gironines, vol. 1, Girona, 2000.

LLORENS, J. M., PLANA, C., COSTA, I., *La Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Girona (1844-1981). Catàleg del fons documental*, Barcelona, 2006.

MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J., *Ampurias romana. Historia, arquitectura y arqueología*, Sabadell, 1993.

MARCET, R., SANMARTÍ, E., *Empúries*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1989.

OLIVA, M., "Presencia de la Diputación de Gerona en Ampurias. Excavaciones en la basílica paleocristiana, en el siglo XIX. Hallazgos y descubrimientos en el foro romano", *Miscelánea Arqueológica. XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971) II*, Barcelona, 1974, 87-100.

PONS, LL., BUSCATÓ, LL., "La troballa del mosaic del Sacrifici d'Ifigènia a Empúries i la seva posterior adquisició per la Comissió de Monuments de Girona. Uns fets poc coneguts", *Empúries* 53, Girona, 2002, 195-109.

RIU-BARRERA, E., "Cultura i arqueologia a l'inici de l'excavació d'Empúries, l'any 1908", *L'Esculapi, el retorn del déu*, Barcelona, 2008, 13-28.

SANMARTÍ, E., "La tumba Cazurro de la Necrópolis Emporitana de El Portitxol y algunos apuntes acerca de la economía de Emporion en el siglo V a.C.", *Archivo Español de Arqueología* 69, Madrid, 1996, 17-36.